

УДК 502.64:502.8:902.2 (477)

ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК В УКРАЇНІ

Анастасія Шевцова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, м. Львів, Україна,
e-mail: anastasiia08@ukr.net*

Незважаючи на те, що палеолітичні стоянки в Україні належать до об'єктів культурної спадщини і перебувають під охороною, велика їхня кількість є на межі цілковитого знищення. Організація процесів охорони і збереження, а також моніторингу стану таких пам'яток повністю ґрунтується на державних нормативно-правових актах. Закон України “Про охорону археологічної спадщини” визначає охорону археологічної спадщини як комплекс заходів, що їх вживають відповідно до законодавства органи державної влади, підприємства, установи, організації, громадяни, і які спрямовані на ведення обліку, захист, збереження, належне утримання, відповідне використання, консервацію, реставрацію, реабілітацію та музеєфікацію об'єктів археологічної спадщини, а також поширення знань про археологічну спадщину. Характерною особливістю об'єктів археологічної спадщини є матеріальне втілення наукової інформації, що, здебільшого, зберігається на місці утворення, незалежно від стану збереженості. Основою охорони об'єкта археологічної спадщини є всі його властивості, що зумовлюють заборону проведення будь-яких робіт на території об'єкта, крім робіт, пов'язаних з науковим дослідженням археологічної спадщини. Державні нормативно-правові акти у сфері культурної спадщини регулюють відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини України – невід'ємної частини культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле, а також визначають права та обов'язки дослідників археологічної спадщини. Наукове дослідження археологічної спадщини – наукова діяльність, спрямована на здобуття нових знань про об'єкти археологічної спадщини, закономірності розвитку давнього суспільства і людини на основі результатів аналізу археологічних матеріалів і документованої інформації (публікацій, наукових звітів тощо) археологічного характеру. Надзвичайно важливим є створення державою необхідних умов для проведення наукових досліджень палеолітичних стоянок з метою організації правильного, з точки зору законодавства, режиму їхньої охорони.

Ключові слова: пам'ятка, археологічна спадщина, культурна спадщина, охорона палеолітичних стоянок, закон, правові норми.

Збереження й охорона археологічних пам'яток у сучасному світі є одним з основних напрямів глобальної культурної політики держав. Культурна спадщина є матеріальною історією будь-якої країни і становить її національну цінність.

В Україні пам'ятки археології належать до державної власності, вони підлягають обліку та державній охороні. Пунктом 5 частини 2 статті 6 Закону України “Про охорону культурної спадщини” № 1805-III від 08.06.2000 р. передбачено, що на органи охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій покладено обов'язок із

забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини від загроз знищення, руйнування або пошкодження [7].

Ми проаналізуємо правові норми, що стосуються охорони і збереження об'єктів археологічної спадщини в Україні.

Окремо виділимо термінологію, яку використовують у нормативно-правових документах сфери охорони археологічної спадщини та в наукових працях. Зазначимо, що вся юридична термінологія виражає правовий аспект реалій, у тому числі з археології, археологічна термінологія завжди виражає тільки вузько науковий аспект.

1. Терміни, які використовують у нормативно-правових документах.

Об'єкт археологічної спадщини – це місце, споруда, комплекс, їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, які створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду і повністю або частково зберегли свою автентичність. Отже, об'єкт археологічної спадщини – це рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їхні залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею та під водою і є невідтворюваним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації.

Пам'ятка археології – це археологічний об'єкт національного або місцевого значення, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [1].

2. Наукова термінологія.

Артефакт – це конкретний речовий об'єкт, зроблений людиною відповідно до норм культури; поняття сформовано такими ознаками: 1) речовинність, 2) штучність, 3) культурна нормативність (обумовленість і підпорядкованість вигляду системі норм культури). Іншими словами – будь-яке творіння рук людини – споруда, знаряддя праці, витвір мистецтва, житло, посудина або інший об'єкт. Ознак артефакту може набути й ландшафт у тому випадку, якщо він зазнав суттєвих змін унаслідок діяльності людини: дії вогню, спорудження будівель або доріг, обробітку ґрунту тощо.

Археологічна пам'ятка – сукупність артефактів і відкладів, у яких усі вони пов'язані в одне ціле безпосереднім зіткненням, взаємонакладенням або взаємопроникненням. Поняття пам'ятки слугує безпосередньо задля визначення не життєвих, а суто археологічних співвідношень між її культурними складовими і потрактоване як будь-яке місце, що колись було заселене або яке використовувала людина та виявлене археологами в процесі розвідок або розкопок – від невеликої тимчасової стоянки до міста зі складною структурою.

Комплекс – це поєднання речей, територіально зосереджених на певній ділянці і функціонально взаємопов'язаних, в основі якого є або, імовірно, була споруда або відбувалася життєва ситуація, подія чи процес, у вузькому сенсі, – група речей, знайдених разом, у широкому сенсі – група артефактів, характерних для конкретного місцезнаходження або археологічної культури.

Компонент – це набір археологічних елементів, що характеризує певний етап існування однієї пам'ятки чи об'єкта. На одній і тій самій пам'ятці чи об'єкті можуть бути представлені декілька компонентів, розрізняти які дає змогу кардинальна зміна типового набору артефактів.

Культура – це матеріальна складова існування певного співтовариства, яка виражена в залишках одночасних компонентів зі схожими комплексами або наборами речей, що виявлені в різних місцях.

Методи вилучення матеріальних залишків – це збирання артефактів на поверхні ґрунту, просівання ґрунту з культурного шару крізь сито тощо.

Археологічний (культурний) шар – це нашарування ґрунту, який утворився внаслідок (під час) життєдіяльності людей та містить у собі різноманітні артефакти. Має винятково важливе значення з огляду на наукову інформацію про пам'ятку чи об'єкт археології, яка міститься в ньому [1].

З розвитком незалежної Української держави виникла потреба реформ у частині збереження та охорони культурної спадщини, а також розробки нових програм діяльності, спрямованих на охорону пам'яток, які б сприяли практичному втіленню норм і принципів міжнародного та національного права в природоохоронній сфері. Оскільки з отриманням незалежності Україна стала повноправним членом Ради Європи (1995), то особливої значущості набували питання включення України в культурний простір Європи, що виявляється також у координації системи заходів щодо охорони культурних пам'яток, у приведенні вітчизняної практики природоохоронної діяльності до європейських стандартів. Отже, діяльність нашої держави у сфері організації охорони культурних (у тому числі археологічних) пам'яток є актуальним напрямом сучасних наукових досліджень.

Сьогодні система європейської співпраці у сфері охорони культурної та природної спадщини ґрунтується на низці нормативно-правових актів, які не лише регулюють зазначену діяльність, а й визначають її універсальні принципи та стандарти. Серед таких актів назвемо: “Європейську культурну конвенцію” (1994), “Конвенцію про захист європейської археологічної спадщини” (1969) [3].

Законом України “Про охорону археологічної спадщини” визначено основні аспекти діяльності, пов'язані з охороною археологічної спадщини України як невід'ємної частини культурної спадщини людства, а також визначено права й обов'язки дослідників археологічної спадщини. У статті 3 цього закону записано, що основні завдання держави у сфері охорони археологічної спадщини такі:

- регулювання суспільних відносин у сфері охорони, дослідження та збереження археологічної спадщини;
- забезпечення права громадян на пізнання археологічної спадщини України;
- забезпечення права науковців на проведення археологічних досліджень;
- визначення повноважень державних органів у сфері охорони археологічної спадщини;
- сприяння державній політиці у сфері охорони, дослідження та збереження археологічної спадщини;
- визначення видів об'єктів археологічної спадщини;
- визначення відповідних прав та обов'язків осіб, у користуванні або володінні яких перебувають археологічні об'єкти чи предмети;
- створення необхідних умов для забезпечення охорони об'єктів археологічної спадщини;
- створення нормативно-правової бази з охорони, збереження, дослідження археологічної спадщини;
- визначення критеріїв щодо видачі кваліфікаційних документів та дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території

археологічної пам'ятки, охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею або водою;

– правове регулювання фінансування охорони і дослідження археологічної спадщини [6].

Землі, на яких розташовані території та об'єкти археологічної спадщини, разом із землями природоохоронного, оздоровчого та рекреаційного призначення становили єдину категорію земель, законодавчо визначену Земельним кодексом УРСР 1990 р. З ухваленням Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. вони були законодавчо виокремлені в самостійну категорію з назвою “землі історико-культурного призначення”.

Виділення земель історико-культурного призначення в окрему категорію земель, що підлягають особливій охороні, пов'язане з необхідністю збереження об'єктів культурної спадщини українського народу. Таке рішення зумовило потребу вироблення нових підходів, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення відносин, об'єктом яких стали землі історико-культурного призначення (сюди належать землі історико-культурних заповідників, меморіальних парків, поховань, археологічних та архітектурних пам'яток і архітектурно-ландшафтних комплексів) [2].

Об'єктом культурної спадщини, відповідно до статті 1 Закону України “Про охорону культурної спадщини”, є визначне місце, споруда, комплекс або їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Важливим кроком у напрямі вирішення проблемних питань правової регламентації охорони об'єктів історико-культурної спадщини стало затвердження на законодавчому рівні “Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр.”, основними завданнями якої визначено забезпечення державного обліку та контролю збереження і використання об'єктів спадщини, а також сприяння залученню інвестицій у процеси організації охорони, реабілітації та використання пам'яток тощо [4].

Серед заходів, спрямованих на забезпечення виконання цієї Програми, виділимо такі:

– підготовка кадрів для ведення діяльності у сфері охорони культурної спадщини та підвищення їхньої кваліфікації;

– обстеження стану пам'яток з метою визначення об'єктів, на яких необхідно першочергово провести дослідні, протиаварійні та консерваційні роботи, і складення їхнього переліку;

– забезпечення постійного моніторингу об'єктів культурної спадщини;

– сприяння залученню об'єктів культурної спадщини до національних і міжнародних туристичних маршрутів [4].

Сьогодні одним з актуальних питань, що стосуються цієї Програми та заповідної справи загалом, як складової охорони природи, є інвентаризація, природоохоронна оцінка і розробка рекомендацій щодо охорони пам'яток та їхнього раціонального використання. Важлива передумова цього – розробка методичних аспектів інвентаризації (картографічної паспортизації) пам'яток природи та уніфікованих критеріїв їхнього оцінювання, а також наукове обґрунтування раціонального використання пам'яток у різних регіонах держави.

Особливості охорони палеолітичних стоянок є важливими для світової спільноти, зокрема установ, які відповідальні за збереження культурної спадщини. Стоянка (тип археологічної пам'ятки чи об'єкта) – це давнє неукріплене поселення. Стосовно стоянок існують певні відмінності в розумінні терміна. Залежно від часу функціонування поселень розрізняють стоянки палеолітичні, мезолітичні, неолітичні, епохи енеоліту та бронзи, середньовічні. Для ранніх епох (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт – II–I тисячоліття до н. е.) під терміном “стоянка” розуміють довготривалі поселення зі слідами тривалого колективного проживання людей. Подібні стоянки вирізняються цілком сформованим культурним шаром. Для пам'яток наступних епох стоянками називають тимчасові (зазвичай, сезонні) місця перебування людей.

Важливою складовою охорони і збереження палеолітичних пам'яток у будь-якій країні світу є інформування про об'єкти культурної спадщини. Цю процедуру проводять такими способами:

- публікацією єдиного Реєстру об'єктів культурної спадщини та внесених до нього змін;
- встановленням охоронних дошок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок на пам'ятках або в межах їхніх територій незалежно від форм власності.

Публікацію такого Реєстру та внесених до нього змін у спеціалізованому періодичному виданні, зазвичай, виконує Центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини [5].

Органи охорони культурної спадщини повинні забезпечувати, якщо можливо, вільний доступ до пам'яток з метою їхнього екскурсійного відвідування, якщо їх вважають придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу обумовлений охоронними договорами.

Також органи охорони культурної спадщини можуть залучати до роботи за їхньою згодою досвідчених фахівців у цій сфері, а також громадян на правах громадських інспекторів для спостереження за станом зберігання й використання пам'яток, їхніх територій і зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць.

Окрім того, досить значна частина об'єктів археологічної спадщини (зокрема, палеолітичні стоянки), що потребує спеціальної охорони від руйнування та інших чинників, перебуває під шаром ґрунту. Одним з основних законодавчих документів, окрім Конституції, що покликаний регулювати земельні відносини, є Земельний кодекс України, який потрібно враховувати в разі охорони археологічної спадщини. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі [2]. З огляду на це саме держава, захищаючи інтереси суспільства, повинна запобігати таким ситуаціям: нецільове використання земель з об'єктами культурної та археологічної спадщини, самовільне зайняття таких земельних ділянок тощо, захищаючи права та свободи громадян, а також їхнє право на вільний доступ до культурної та археологічної спадщини, збереження її для майбутніх поколінь.

На територіях, де розташовані палеолітичні стоянки, запроваджують особливий режим охорони і використання, який передбачає дотримання непорушності взаємного розташування шарів об'єкта. Такий режим унеможливує проведення на зазначених ділянках

археологічних досліджень, а також будь-якої господарської діяльності, наслідком якої може стати пошкодження, знищення або руйнування культурного шару археологічних об'єктів та пов'язаних з ними рухомих предметів, що враховують у разі видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки. У різних країнах тривалість дії такого режиму є різною і коливається ввід 15 до 40 років.

Проблеми, що стосуються процесів охорони і збереження палеолітичних стоянок, досить одноманітні й полягають, здебільшого, у недостатньому фінансуванні охоронних заходів, що передусім залежить від рівня економічного розвитку країни, а також недостатньому дослідженні палеолітичних стоянок та прилеглих територій, як в археологічному, так і в геолого-геоморфологічному аспектах. Сучасні реалії потребують пошуку нових перспективних способів дослідження. Сьогодні науковці не можуть просто чекати грошей від держави чи сподіватися на спонсорську допомогу. Один зі способів вирішення цієї проблеми – співробітництво з міжнародними організаціями. Багаті західні країни, їхні науковці та університети зацікавлені в Україні, де дуже багато різноманітних археологічних цінностей. Тому за роки незалежності створено численні спільні програми, експедиції. У випадку поганого забезпечення охорони та збереження об'єктів культурної спадщини інтенсивна антропогенна діяльність та природні процеси можуть спричинити поступову втрату цінних матеріальних доказів історії людства і, як наслідок, занепад археологічної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони об'єктів археологічної спадщини згідно з додатком 1 до Наказу Міністерства культури і туризму України Про затвердження методичних рекомендацій від 2 листопада 2009 року N 956/0/16-09.
2. *Мірошниченко А. М., Марусенко Р. І.* Науково-практичний коментар Земельного кодексу України: 2-ге вид., перероб. і доп. К: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 507 с.
3. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: [зб. док.] / упоряд. Л. В. Прибета. К.: Ін-т культурології Акад. мистец. України, 2009. 416 с.
4. Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки: Закон України від 20 квітня 2004 р. № 1692-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 32. Ст. 390.
5. Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини: Наказ Міністерства культури України від 11.03.2013 р. № 158 // Офіційний вісник України. 2013. № 29. Ст. 54.
6. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18 березня 2004 року № 1626-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 26. Ст. 1080.
7. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39.

REFERENCES

1. Methodological recommendations on the definition of the subject of protection of archaeological heritage in accordance with Annex 1 to the Order of the Ministry of Culture and Tourism of Ukraine *On Approval of Methodological Recommendations* dated November 2, 2009 N 956/0/16-09 (in Ukrainian).

2. Miroshnichenko, A. M., & Marusenko, R. I. (2009). *Scientific and Practical Commentary of the Land Code of Ukraine*. 2nd ed. Kyiv: Alerta, 507 pp. (in Ukrainian).
3. Pribeta, L. V. (Compil.). (2009). *Monument studies: legal protection of cultural property*. Kyiv: Institute of Cultural Studies Academy of Arts of Ukraine, 416 pp. (in Ukrainian).
4. Law of Ukraine No. 1692-IV (April 20, 2004). On approval of the “National Program for the Preservation and Use of Cultural Heritage Objects for 2004–2010”. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 32, art. 390 (in Ukrainian).
5. Ministry of Culture of Ukraine (March 11, 2013). On Approval of the Procedure for Accounting for Cultural Heritage Sites: Order No. 158. *Official Journal of Ukraine*, 29, art. 54 (in Ukrainian).
6. Law of Ukraine No. 1626-IV (March 18, 2004). On the Protection of Archaeological Heritage. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 26, art. 1080 (in Ukrainian).
7. Law of Ukraine No. 1805-III (June 8, 2000). On the Protection of Cultural Heritage. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39 (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 29.04.2019

доопрацьована 01.06.2019

прийнята до друку 06.06.2019

LEGAL ASPECTS OF PALAEOLITHIC SITES PROTECTION IN UKRAINE

Anastasiia Shevtsova

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79007 Lviv, Ukraine,
e-mail: anastasiia08@ukr.net*

Despite the fact that Palaeolithic sites in Ukraine are objects of cultural heritage and protected by law, a large number of them is on the verge of total destruction. Organization of the processes of protection and preservation, as well as monitoring of the state of such sites, is based entirely on state legal acts. The Law of Ukraine On the Protection of the Archaeological Heritage defines the protection of the archaeological heritage as a complex of measures carried out in accordance with the legislation by state authorities, enterprises, institutions, organizations, citizens, aimed at keeping records, protection, preservation, proper maintenance, appropriate use, conservation, restoration, rehabilitation and museisation of archaeological heritage objects, as well as dissemination of knowledge about archaeological heritage. A characteristic feature of the objects of the archaeological heritage is the material embodiment of scientific information, which is largely stored in the place of its formation, regardless of the state of preservation. The basis for the protection of the archaeological heritage is its properties, which impose a ban on any work on this area, except for works related to the scientific research of the archaeological heritage. State regulations in the field of cultural heritage regulate relations connected to the protection of the archaeological heritage of Ukraine – an integral part of the cultural heritage of humankind, a vulnerable and non-renewable source of knowledge about the historical past, as well as determine the rights and responsibilities of archaeological heritage researchers. Scientific research of archaeological heritage is the scientific activity aimed at gaining new knowledge about the objects of archaeological heritage, patterns of development of ancient society and man on the basis of the results of the analysis of archaeological materials and documented information (publications, scientific reports, etc.) of archaeological character. It is extremely important to create the necessary conditions for the state to carry out scientific studies of Palaeolithic sites in order to organize a proper regime for their protection in terms of legislation.

Key words: site, archaeological heritage, cultural heritage, protection of Palaeolithic sites, law, legal norms.